

2013. augusztus 9. http://reader.gmw.cn/2013-08/09/content_8561908.htm Letöltés időpontja: 2014. május 7. A *Chinese Reader's Weekly* nevű lap recenziójának újrapsztoolása

GONG Jingcai¹

A gondolat erejével: a tervgazdaság bukását okozó tényezők újragondolása

Kornai János magyar közgazdászt jól ismerik Kínában. Amikor Kínába jött előadást tartani, egyetemi oktatók, polgármesterek és vállalati vezetők mentek oda hozzá és azt mondták: „A tanítványa vagyok.” (*A gondolat erejével*, 333. old.) A közgazdászok körében pedig még jobban ismerik. Legfőbb műveit lefordították kínaira, *A hiány* például nagyon népszerű olvasmánynak bizonyult és óriási hatást gyakorolt az olvasókra. Vajon minek köszönhető mindez?

Kornai hosszú ideig tanított és kutatott az Egyesült Államokban és más nyugati országokban, így rengeteg lehetősége lett volna az emigrációra, de megmaradt magyar állampolgárnak. Tette ezt hazaszeretetből, de ennél sokkal lényegesebb megfontolás az elméleti kutatás objektív szükséglete: egész pályafutását a szocialista tervgazdaság és a poszt-szocialista átmenet kutatásának szentelte. Bár nyugaton is sokan foglalkoztak ezzel a témával, Kornai személyes tapasztalataival, valamint kivételes megfigyelési és elemzési érzékével nem tudtak versenyezni (316-319. old.) Ám ez olyan választás volt, ami „ignorálta a körülményeket,” és ennek megvolt az ára. Az 50-es évektől 80-as évekig fizetnie kellett a választásáért. Az 50-es években a Nagy Imre-féle reformtörekvésekben való részvételért majdnem letartóztatták, többször kihallgatták, és végül kizárták a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetéből is. A 60-as években szinte mindenhol aknamezők voltak, lehallgatták, megfigyelték, követték a külföldi tudományos útjain. A helyzet nem változott meg még a 80-as évek közepén sem: „[...] a titkos iratok között szerepelt olyan ügynöki jelentés, amely például az egyik 1985-ben New York-ban tartott előadásomról számolt be.” (174. old) És ez volt az általános gyakorlat. Kornai szerint a besúgók közül akadt olyan is, „akit a legközelebbi öt-tíz barátja közé sorolná.” (169. old.). El lehet képzelni, ilyen környezetben az ember milyen állandó félelemben élhetett. De Kornai bátorsága és higgadtsága csodálatraméltó, továbbra is kitartóan kutatta a szocialista tervgazdaság problémáit és a poszt-szocialista átmenettel kapcsolatos kérdésköröket.

A szocialista tervgazdaság kritikus elemzésétől *A gondolat erejével* című önéletrajz 2005-ös megjelenéséig fél évszázad telt el. Három reprezentatív mű fűzi össze e hosszú életpályát: *A gazdasági vezetés túlzott központosítása* (50-es évek), *A hiány* (80-as évek) és *A szocialista rendszer* (90-es években elején). Ez utóbbiról egy másik világhírű professzor így fogalmazott: „Ez valóban monumentális mű [...] Mesteri munka [...]” (349. old.) Kornai tudományos érdeme pontosan abban rejlik, hogy három szinten bírálta a tervgazdasági rendszert, amely gazdasági hiányként testesült meg a gyakorlatban. A tervgazdaságot saját bőrükön megtapasztaló kínaiak emlékezetébe valószínűleg belevésődött, mit jelent a hiány. Kornai így foglalta össze: „A hiánygazdaságot az egész gazdaságot átfogó, krónikus és intenzív hiány jellemzi [...] A krónikus hiány nem rendkívüli állapot, hanem ez a rendszer normális állapota” (244. old.) A hiány mint állandó objektív valóság, ember okozta következmény, amely a nem hatékony termelésre vezethető vissza. A hatékonyság hiányának objektív okai vannak: hiányoznak az ösztönzők, nincs vállalati önállóság, a szigorúnak tűnő éves tervnek valójában nincs tekintélye, a vállalat tönkretétele nem jár felelősségre vonással. (85. old.) A hiányjelenség tehát valójában a rosszul működő vállalatokban gyökerezik. De valójában mi az oka a rossz működésnek? Kornai nagysága abban rejlik, hogy rámutatott arra, hogy „a hiánygazdaságot senki nem akarja – mégis létrejön [...] ezt nem néhány ember akarata hozta létre, hanem maga a rendszer.” (245. old) A tervgazdaság a puha költségvetési korláton keresztül bünteti a nyereséges és jutalmazza a veszteséges vállalatokat, hiszen a nyereséggel fedezi a veszteséges vállalatok hiányát. Mivel a rendszer egyik legalapvetőbb általános jellemzője, hogy ellentmond gazdasági törvényszerűségeknek, szükségszerű volt tehát, hogy végül a saját bukását okozza.

Kornai részletesen elemzi a tervgazdaság sikertelenségének okait. Az elméleti megállapításai figyelemre – és csodálatra méltóak, és további gondolkodásra sarkallnak, Vajon miért ilyen a rendszer, miért mond ellent a gazdasági törvényszerűségeknek?

¹ A szerző a *Chinese Reader's Weekly* könyvrovatát szerkeszti

Ha a tervgazdasági rendszert mint folyamatot nézzük, három részből áll: a terv kidolgozása, a terv végrehajtása és a terv kimenetele. Az eredményként jelentkező általános gazdasági hiány oka a tervszerűen megvalósított rossz hatékonyság, amelynek oka a lustaság jutalmazása és az igyekezet büntetése. Kérdés, hogy miért kell jutalmazni a lustaságot, az igyekezetet pedig büntetni. Ez lenne a terv véghajtóinak szándéka? Vagy a felügyelők elfogultan cselekednek? A valóság természetesen nem ennyire egyszerű. Ha a hangsúlyt nem a terv megvalósítására és kimenetelére helyezzük, hanem a kidolgozási szakaszra, megkapjuk a választ.

Ha az 1,3 milliárd lakosú Kínát vesszük példának, ahhoz, hogy a tervgazdaság ígérete szerint ennyi ember mind jólétben és kényelemben éljen, a gazdasági élet négy elemének, azaz a termelésnek, az elosztásnak, a cserének és a fogyasztásnak, valamint azok közötti kapcsolatnak ésszerűen kell működnie, vagy legalábbis, nem lehetnek diszfunkciók. Ha tervgazdasággal akarjuk megoldani a problémát, az első feladat mindenképp a tervezés. Szembesülve egy ilyen összetett és gyorsan változó helyzettel, a tervkészítőnek milyen kvalitásokkal kell rendelkeznie, hogy teljesítse ezt a feladatot és megfelelő tervet készítsen? Objektíven nézve, a következő feltételeknek kell teljesülnie:

1. A tervező korlátlanul hozzáférhet az információkhoz, szűrheti és értelmezheti azokat.
2. A döntéshozóknak ismerniük kell a tervezés által érintettek (1,3 milliárd ember) gazdasági életével közvetlenül kapcsolatos releváns információk összességét.
3. A tervkészítőknak a tervezéskor figyelembe kell vennie a különböző érdekeket, nem szabad önrédeket és/vagy egyéni érdekeket előtérbe helyezni, tehát erkölcsileg feddhetetlennek kell lennie.

A tervezők talán azt feltételezik, hogy nem nehéz megfelelni a fenti három objektív feltételnek, vagy legalábbis, kellő erőfeszítésekkel, nem lehetetlen. A valóság, sajnos, nem ezt tükrözi.

Az első feltételnél: több tízezer vállalat termeléssel kapcsolatos döntései és több százmillió ember fogyasztási döntései csillagászati mennyiségű információt alkotnak. Ha még hozzávesszük ezek dinamikus változásait, a mennyiségi növekedéseket és csökkenéseket, átfedéseket és torzításokat, emberfeletti képességek kellenének ahhoz, hogy ilyen hatalmas mennyiségű információt helyesen és pontosan gyűjtsenek össze, szűrjenek meg és dolgozzanak fel.

A második feltételnél hasonló a helyzet. Egyetlen személy negyedéves, éves, vagy öt éves gazdasági szükségleteit sem lehet pontosan megbecsülni és megtervezni, 1,3 milliárd emberét még kevésbé. Pontosabban, talán meg tudjuk mondani egy napra vagy egy hétre előre, de egy évre vagy öt évre lehetetlen pontos számot megadni, legfeljebb csak talán becsülni lehet. Ebből kiindulva, az információ hatalmas mennyisége, gyors változása miatt lehetetlen a minden gazdasági szükségleteit kielégítő tervezést, így a végén csupán hiányos információk és találgatások alapján, spekulatív módon terveznek.

A harmadik feltételnél nem szabad elfelejtenünk, hogy a döntéshozók hús-vér emberek, így természetesen hatnak rájuk a személyes, nem-objektív tényezők. A gyakorlatban a gazdasági életben nem szentek, hanem emberek vannak. Személyes kapcsolatok és kötődések, mint nem-objektív tényezők következtében elbukhat a terv.

Mint látható a fenti gondolatmenetből, a tervgazdasági rendszer kívánt hatásának eléréséhez a tervezési fázisban olyan különleges feltételeknek kellene teljesülniük, amelyeknek csak egy világteremtő istenség tudna eleget tenni. Megváltoztathatatlan tény, hogy a tényleges gazdasági életben e feltételeknek nem megfelelő, hús-vér emberek döntenek. Ez az erős és feloldhatatlan ellentmondás, bár elméleti jellegűnek tűnik, igenis jelentkezik a valóságban is. A Kornai által a kutatások során megfigyelt jelenségek, úgy mint a gazdasági hiány, vagy a puha költségvetési korlát, tulajdonképpen a rendszer természetes velejárói. Mivel ezek állandósulnak, a helyzet visszafordíthatatlanul elromlik, a természetes következmény pedig a tervgazdaság bukása.

A valóság erősebb, mint az ember; a gazdasági szabályszerűségek, a tényleges gazdasági élet tanulságain keresztül tanítja meg az embert arra, hogy a cselekedeteket az ésszerűséghez kell igazítani. A tervezéshez először az kell, hogy a kiszabott feltételek teljesüljenek, ez általános filozófiai igazság, amely bár bizonyos szempontból gyenge, mégis meglepően erőteljes. Akár szándékosan, akár akaratlanul, filozófiai igazságok ellen harcolni nemcsak sziszifuszi munka, hanem akár katasztrófához is vezethet.